

УДК 343.92

Н. Ю. Цвіркун, канд. юрид. наук, Харківський національний університет
внутрішніх справ

О. О. Авдєєв, канд. юрид. наук, Харківський національний університет
внутрішніх справ

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Розглянуто особливості здійснення віктимологічної профілактики торгівлі людьми в Україні. Висвітлено роль і місце віктимологічної профілактики в протидії злочинності. Розкрито поняття віктимності жертви торгівлі людьми. Визначено суб'єкти віктимологічної профілактики торгівлі людьми. Обґрунтовано власну позицію щодо специфіки проведення відповідних заходів у цій сфері.

Ключові слова: торгівля людьми, віктимологічна профілактика; соціальна профілактика, причини та умови, правове виховання.

Постановка проблеми. Віктимологічне запобігання злочинності є складовою частиною всієї попереджувальної діяльності держави і спрямоване саме на виявлення потенційних жертв і проведення з ними відповідної роботи. Так, виявлення та розслідування злочинної діяльності, пов'язаної торгівлею людьми, є важливим напрямом в діяльності органів Національної поліції України. Однак на сьогоднішній день, враховуючи суспільну небезпечність даного злочину та його поширеність на теренах України, слід говорити про те, що правоохоронні органи повинні працювати не тільки з моменту початку протиправної діяльності, а вживати всіх можливих превентивних заходів для зменшення кількості випадків злочинної експлуатації, адже пріоритетом у запобіганні злочинів має бути захист людини. Краще це зробити шляхом недопущення потрапляння її в небезпеку, а також максимального зниження ризику стати жертвою торгівлі людьми та вчинення щодо неї протиправних дій.

З цією метою проводиться профілактична робота, направлена на попередження ситуації, коли людина перетворюється на жертву злочину, що має тісний зв'язок з віктимологією, значення якої в сучасному світі постійно зростає [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних питань, пов'язаних з запобіганням торгівлі людьми, присвячували свої наукові праці такі вчені, як А. М. Бандурка, О. М. Джужа, О. М. Ємець, В.О. Іващенко, К. Б. Левченко, А.М. Орлеан, О. В. Святун, А.О. Шеваріхін та інші. Однак сьогодні проблема захисту людей від такої протиправної діяльності залишається, чим і обґрунтовується актуальність необхідності віктимологічної профілактики торгівлі людьми в Україні.

Мета статті – визначення необхідності розгляду ролі і місця віктимологічної профілактики в протидії злочинності, аналіз сутності віктимності жертви торгівлі людьми, а також пропозиції заходів віктимологічної профілактики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Віктимологічну профілактику, можна визначити як систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину. Віктимологічну профілактику злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми слід розуміти як спільну діяльність органів Національної поліції України, органів державної влади і місцевого самоврядування, неурядових організацій і громадськості, спрямовану на зниження рівня вірогідності потерпання людини або групи людей від протиправної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми та протиправною експлуатацією [1].

Залежно від цілей і завдань, віктимологічна профілактика має три рівні: загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний.

Загальносоціальний рівень включає заходи, пов'язані з вирішенням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію факторів, що сприяють процесу віктимізації людей.

Спеціальний рівень – це здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів, які мають своєю спеціальною метою попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, людей похилого віку, представників окремих професій тощо).

Індивідуальний рівень охоплює профілактичні заходи стосовно осіб, які, враховуючи їх поведінку або сукупність особистісних характеристик, можуть із великою ймовірністю стати жертвами злочинів. Такі заходи спрямовані на підвищення захисних реакцій, а також забезпечення особистої, майнової та іншої безпеки цих громадян.

Систему суб'єктів віктимологічної профілактики становлять:

- органи державної влади і місцевого самоврядування. Вони визначають основні напрями, завдання та функції профілактичної діяльності, забезпечують функціонування та реалізацію регіональних і місцевих програм;

- правоохоронні органи всіх рівнів. Вони забезпечують безпосереднє здійснення заходів спеціальної та індивідуальної віктимологічної профілактики (особиста охорона, охорона житла, майна тощо);

- підприємства й установи різних форм власності, громадські формування та окремі громадяни [2, с.56].

Усі суб'єкти віктимологічної профілактики об'єднані єдиними цілями, а також інформаційними, координаційними і правовими зв'язками.

Боротьба з торгівлею людьми включена до програм дій багатьох організацій на національному й міжнародному рівнях. Існують такі основні напрями роботи, які отримали в англomовному варіанті назву «схема трьох «р» (prevention-protection-prosecution): 1) створення законодавчої і правозастосовної бази для ефективного виявлення та покарання злочинців, які є організаторами торгівлі людьми; 2) проведення широкої інформаційної кампанії для жінок з груп ризику та інших контингентів (батьки, родичі, викладачі тощо); 3) боротьба з торгівлею жінками неможлива без створення партнерства соціальних сил, яке об'єднувало б різноманітні структури та інститути

суспільства. Членами такого партнерства можуть бути: а) національні державні/урядові органи; б) громадські організації (жіночі, правозахисні та ін.); в) засоби масової інформації; г) професійні об'єднання (освітні, медичні, наукові організації); д) бізнес-структури; е) міжнародні організації [3].

Ефективність віктимологічної профілактики торгівлі людьми неможлива без аналізу значного потоку відповідної інформації, яка дає змогу всебічно враховувати криміногенні чинники. Причини, умови, місце, час, способи вчинення даного злочину, найтипівіші категорії осіб, втягнутих у них як злочинців або потерпілих, – усе це треба ґрунтовно знати при організації попереджувальної роботи.

Щодо причин та умов, що обумовлюють вчинення торгівлі людьми, слід назвати наступні:

- низький рівень матеріального забезпечення;
- високий рівень безробіття;
- організована злочинність;
- збройні конфлікти;
- відкриття кордонів, спрощення можливості для подорожі;
- невідповідність міжнародної нормативно-правової бази щодо запобігання торгівлі людьми та захисту потерпілих осіб реальним умовам, брак механізмів реалізації законів;
- неузгодженість міграційної політики з реаліями ринку праці у країнах;
- лояльне законодавство до занять проституцією у багатьох країнах світу;
- порушення принципів соціальної справедливості;
- несприятливі побутові умови; матеріальна зацікавленість;
- розпад сімей;
- неповні сім'ї, у тому числі у зв'язку із заробітчанством;
- наявність насильства у сім'ї;
- низький рівень освіти;
- недоліки статево-рольового виховання;

- погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування та перебування за кордоном та їх наслідки;
- правовий нігілізм;
- відсутність належної системи захисту потерпілих [4, с. 103].

Наявність такої кількості різноманітних причин черговий раз свідчить про актуальність даної проблеми для українського суспільства та про необхідність дієвих заходів для боротьби з нею. Для розробки ефективних заходів зниження рівня торгівлі людьми необхідно, насамперед, встановивши причини скоєння злочину та виявивши умови, які сприяють його вчиненню, впливати на них. Відтак, необхідно, на нашу думку, знизити рівень повторної віктимізації громадян та підвищити рівень обізнаності з проблемою торгівлі людьми і правової освіти. Також не менш важливим є інформування населення про способи вчинення даних злочинів, злочинні «схеми» та механізми.

Одним з найважливіших напрямів діяльності, спрямованої на протидію торгівлі людьми, є ведення просвітницької роботи серед потенційної групи ризику. Важливим напрямком боротьби з торгівлею людьми є соціальна профілактика, яка може бути первинною, вторинною, третинною. Первинна соціальна робота має інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття явища та категоричну відмову від маніпуляцій. Її завданнями є: вдосконалення тих конструктивних стратегій поведінки, життєвих умінь і навичок, які молода людина вже має, але не знає, як їх застосувати у незнайомій ситуації, яка може призвести до торгівлі людьми; навчання розпізнаванню таких ситуацій і керування ними; збільшення потенціалу особистісних ресурсів людини (розвиток внутрішнього контролю власної поведінки, формування правосвідомості, розвиток активності).

Метою вторинної соціальної профілактики є зміна мало адаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну. Іншими словами, передбачає зміну ставлення до себе та оточуючих і навчання поведінці, формування досвіду поведінки у ситуаціях, які можуть призвести до потрапляння в рабство.

Третинна соціальна профілактика торгівлі людьми спрямована на інтегрування у суспільство осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, з метою запобігання повторного потрапляння ситуацію торгівлі людьми.

Як було зазначено вище, торгівля людьми є тим видом злочинності, що потребує насамперед віктимологічної профілактики. Адже саме при вчиненні цих злочинів людський фактор у сенсі довірливості, наївності, несвідомості та необізнаності відіграє вирішальну роль під час вибору жертви і сьогодні ведеться значна робота як державних, так і громадських органів щодо того, як не стати жертвою торгівлі людьми. Але, попри існування соціальної реклами, гарячих ліній та повідомлень у пресі та на телебаченні про випадки торгівлі людьми, кількість цих злочинів залишається значною. Це свідчить про необхідність посилення соціальної профілактики, проведення її як з молодшими віковими групами (підлітками та молоддю), так і серед дорослого населення. Необхідно підвищити рівень виявлення жертв торгівлі людьми та проведення з ними профілактичної роботи з метою недопущення повторної віктимізації чи перетворення колишніх жертв на вербувальників.

Важливим засобом загальної віктимологічної профілактики торгівлі людьми є правове виховання. Практика свідчить, що деякі злочини стали можливими у зв'язку з правовою неосвіченістю потерпілих. Позитивний ефект досягається роз'яснювальною роботою серед населення, особливо тієї його частини, яка характеризується підвищеною віктимністю. Тут важливо поширювати відомості про осіб, які завдяки своїй необачності стали жертвами злочинів, активніше використовувати радіо, телебачення, періодичну пресу. Виступаючи з лекціями і бесідами, працівники правоохоронних органів повинні звертати увагу на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути пильнішим, дотримуватися правил безпеки, критичніше ставитися до своїх учинків.

Саме тому є необхідність в проведенні превентивної роботи в групах з посиленим рівнем віктимності щодо недопущення торгівлі людьми та їх експлуатації, а саме: 1) проведення зустрічей з молоддю, насамперед в

навчальних закладах, та доведення інформації про небезпеку стати жертвою торгівлі людьми з переконанням дотримуватись порад щодо того, як уникнути подібних ситуацій; 2) надання консультативної допомоги особам, які вже постраждали від сексуального або фізичного насильства, щодо того, як забезпечити себе від подібної протиправної діяльності в майбутньому.

Індивідуальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні осіб із підвищеною віктимністю і проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Прийоми і методи індивідуальної віктимологічної профілактики достатньо відомі. Проте вони, як правило, зводяться лише до захисно-виховної роботи з громадянами, які стали потерпілими. Робота з виявлення осіб із підвищеною віктимністю практично не ведеться. Така однобічність у віктимологічній профілактиці обумовлена, головним чином, відсутністю спеціальних методик виявлення осіб із підвищеною віктимністю і суб'єктів, які здійснюють цей вид профілактики.

Важливим кроком в профілактиці віктимізації торгівлі людьми є організація та підтримка роботи «гарячих ліній», за допомогою яких консультуються особи, які можуть стати жертвами торгівлі людьми та які вже постраждали від неї, надання їм порад та практичної допомоги в тому, щоб уникнути подібних випадків в майбутньому. Така робота передбачає обмін відповідною інформацією між неурядовими організаціями та поліцією. Так, наприклад, міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» забезпечує функціонування Національної гарячої лінії з протидії торгівлі людьми, Національної гарячої лінії з протидії домашньому насильству та захисту прав дитини, Електронної гарячої лінії з протидії дитячій порнографії в Інтернеті, підтримку в роботі яких надають працівники поліції. Консультації можуть надаватися з таких питань: запобігання торгівлі людьми та різним формам насильства, у тому числі сексуального; захист прав дітей та потерпілих від насильства людей, у тому числі сексуального; правильне оформлення документів для виїзду за кордон для працевлаштування, навчання, одруження

тощо з метою попередження випадків протиправної експлуатації, а також консультації за допомогою електронної пошти [3].

Заходи безпосередньої профілактики спрямовані на особу, яка вже стала жертвою злочину або перебуває у стані, близькому до «перетворення» у жертву; заходи ранньої профілактики – на особу, яка підпадає під ознаки потенційної жертви через те, що вона володіє високим ступенем віктимності. Відмінність між цими формами профілактики обумовлена головним часовим критерієм, який дозволяє визначити стан потенційної жертви до моменту вчинення стосовно неї злочину. Останнє пов'язане з вибором конкретних профілактичних заходів. Наприклад, якщо громадянин поводить себе безпечно і легковажно в громадському місці, явно демонструє зміст свого гаманця, не контролюючи при цьому ситуацію, то треба негайно припинити його очевидну віктимну поведінку. Наразі йдеться про безпосередній профілактичний вплив, оскільки часовий фактор тут зведений до нуля.

Зважаючи на специфічну роль жертви злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, вельми ефективним є застосування заходів так званої «допомоги для самопомоги». Серед них головними можна виділити наступні:

1. Вивчення особливостей проблем суспільства в аспекті запобігання торгівлі людьми, а також вивчення особливостей мотивації молоді щодо працевлаштування, навчання, відпочинку за кордоном.

2. Формування позитивної мотивації молоді до сприймання соціальних послуг та стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо протидії торгівлі людьми.

3. Встановлення контакту з молоддю і членами їх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від «легких грошей» за кордоном, але й підвищенню соціального статусу молоді, їх особистому розвитку, на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вмінню ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи, при необхідності соціальну опіку та підтримку, соціальний менеджмент. Наслідком

такої допомоги також будуть: знання, які запобігають потраплянню в рабство, вміння і навички щодо критичної оцінки, прийняття рішення, управління собою в ситуаціях, які можуть привести до потрапляння в тенета торговців людьми.

4. Наступним елементом допомоги для самопомоги є спрямування молоді до самопомоги в напрямі запобігання торгівлі людьми через надання інформаційних послуг про установи та організації, які вирішують такі проблеми; а також розвиток волонтерського руху, студентських соціальних служб поза аудиторної виховної роботи, підтримка НУО, які займаються профілактикою торгівлі людьми [5, с.22].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що для підвищення результативності заходів віктимологічної профілактики злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, необхідно забезпечити координацію діяльності різних суб'єктів її проведення та взаємне раціональне об'єднання їх можливостей та зусиль, направлених на зниження рівня віктимності.

Список бібліографічних посилань

1. Небітов А.А. Віктимологічна профілактика сексуального насильства в Україні *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України №1, 2015* <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/999/1/5.pdf>
2. Литвинов О.М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії. Навчальний посібник. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009.
3. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів [Текст] : тези доповідей круглого столу. (Київ, 29 квітня 2014 року) / ред. кол. О. М. Джужа, В. В.Василевич, Т.Л.Кальченко та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014.
4. Виявлення та розслідування торгівлі людьми підрозділами Національної поліції України : монограф. / Санакоев Д. Б. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. .
5. Протидія торгівлі людьми: посібник для дільничних інспекторів міліції Київ, 2012.